

Tavaszi.

A m. *tavaszi* szónak BUDENZ (MUSz. 187.) majdnem valamennyi rokon nyelvben megtalálta a megfelelőjét, SZINNYEI (NyH⁴. 134.) azonban ezek közül csak a következő egyezéseket fogadja el:

osztj. DN. *tāu³*, Ts. *tāu³*, *tāu*, Trj. *t'āu*, V. *tə'ɾ³i*, Vj. *tə'ɾ³i*, *tə'ɾ³i*, Ni. *tou* (*tōu³*), Kaz. *tou* (*tōu³*), O. *twi* KARJ. OL. 21.

votj. G. *tuls*, MU. *twiis* WICHM. Wotj. Chrest. 1008. sz. zürj. *tuvis* NyH⁴. 134; I. *tuls* WICHM. Wotj. Chrest. 1008. sz.

Nem lehet azonban kétséges, hogy ide tartoznak még ezek a szók is, noha alakjuk az első tekintetre nagyon is föltűnő:

vog. É. *tūjä*, szigvai *tōja*, KL. P. *tujä*, K. *tūjä* MUNKÁCSI, ÁKE. 593.*)

mord. E. *tundo*, M. *tunda* 'im frühling; frühling' PAAS. Mordw. Chrest. 1158. sz.

KARJALAINEN és PAASONEN is ezen a nézetten vannak.

Hogy nem volt eléggé világos ez utóbbi két adatnak az előbbiekkal való kapcsolata, annak az az oka, hogy nem látszanak tiszta névszótöveknek. Észrevette ezt már BUDENZ is, de — helytelenül — igenévi képzésnek tartván ezt az egész szócsoportot, a vog. szóban a *-ja*, *-jä* deverbális névszóképzőt látta, a mordvin alakot pedig egy gyakorítóképzős ige névszói alakjának tartotta.

Ez az én nézetem szerint tévedés. Ha a tiszta névszótón kívül más elem is van ezekben a szavakban, az nem lehet más, mint határozórag. Gondoljunk csak arra, mily gyakori jelenség az, hogy az ilyen időfogalmat jelölő névszók, melyek legtöbbször időhatározói raggal használatosak, ragos alakjukban megmerevednek, s a ragos alak elnyomja a ragtalant, mely lassan-

*) KARJALAINEN helytelenül egy *toj* alakot is ide vesz elvonva a *toj-poy* 'tavasz', tkp. 'nyárfő' szóból, melynek első része így hangzik a különböző vogul nyelvjárásokban: É. *tūw*, L. P. *tuj*, K. T. *toj* 'nyár' ÁKE. 593. Ennek osztják megfelelője a következő: DN. *tōj*, Tr. *āōj*, V. *lōj*, Vj. *iōj*, Ni. *tōj*, Kaz. *āōj*, O. *lōj* id. KARJ. OL. 84. Megvan ez a szó a finnben is: *suve*, *-vi* id. (ÁKE. 593.)

ként vagy teljesen kivész a nyelvből, vagy más jelentéssel él tovább. Így keletkeztek a magyarban a *reggel*, *este* (< **est-vel*), *éjjel*, *nappal* szók, s a cseremiszb en a *sösäm* 'tavasz' szó, melynek a végén tárgyrag van, s eredetileg azt jelentette: 'tavaszszal'. Ragtalanul elő is fordul még REGULYNÁL: *šošo*, *säsä* (BUDENZ, CserSz. 45.).

S csakugyan, ha ránézünk a vogul szóra, nyomban eszünkbe ötlük, hogy ennek is ragos alaknak kell lennie, a rag pedig nem lehet más, mint a lativus ragja. Ily mikor? kérdésre felelő lativusi alakok nem éppen ritkák a vogulban. Íme: É. *tüjäi'* MUNKÁCSI, Vog. Nyelvj. 22. K. *tüjä* 208. P. *tujái* 245. KL. *tujä-poqlä* 117. 'tavaszszal' | KL. *toqlä* 117. AL. *tälä* 161. 'télén' | KL. *tujä* 117. AL. *tujä* 161. T. *toju* 281. 'nyáron' | KL. *täkvsä* 117. AL. *täwvsä* 161. T. *tuysü* 281. 'őszszel' | KL. *itä* 117. T. *jitu*, AT. *itu* 281. 'este' (pl. *tämén itü ilkil toulémlést* 'azon este tova repültek' VNGy. IV. 365.) | T. *är-poru voz-žatqal* 'mindig verekedik' (pär 'idő, kor') 281.

Ez a mondattani jelenség nemcsak a vogulban van meg, hanem a votjakban és a zürjénben is. Pl. votj.: *vil' ar ujä-kä od iz: ves ar šožä izis ud lu* 'ha újév éjjelén nem alszol, egész éven át nem leszel alvó (n. fogsz aludni)' MUNK. Votj. Népk. Hagy. 53. bab. | *dođi-kušton-nunalä puni-no uz ut, tilo-burdo-no kar uz lešti* 'a szán félretevésének (tkp. elvetésének) napján sem a kutya nem ugat, sem a madár fészket nem készít' 55. bab. | *seredää-no, pätiicää-no užani än kutki* 'szerdán és pénteken ne kezdj el dolgozni' 49. bab. | *vil' tolezä kijed-mo kujani... än kutki* 'újholdkor trágyát hányni... ne kezdj meg' 50. bab. | *so arä kulod* 'abban az évben meg fogsz halni' 8. bab. | *odig gužemε jun peš val* 'eines sommers war es sehr heiss' WICHM.: SUS. Aik. XIX. 140. | *tolalte sukmanen, gužem šubaien*. — *kiz-pu* 'im winter in weissem winter-roeke, im sommer in pelz. — die birke'. Uo. tm. 433. | *džit-aže sie, tšukna eske* 'abends isst er, morgens vomiert er' uo. 354. tm. || zürjén: *mödi vunö asvanas ož munis közjain šu pešvini* 'másnap reggel korán a gazda ment a vetést megnézni' Rogov: UF. II. 62. | *önija godjezö i náisö menim ez pondi tirmini godis godö* 'a mostani években kenyér sem kezdett nálam lenni egyik évről a másikra' uo. 61. | *öti poraë Armenia Miletina karin sulalis dir kospovodda* 'egy időben Arméniának Miletina városában soká állott szárazság' Popov: UF. II. 15. | *taja dukë Petir vois as sadas* 'e pillanatban Péter eszméletre tért' uo. 35. | *bid zavoditčemë čiskalis sijes bi, kodi petis proskur picikis* 'minden hozzákezdéskor perzselte őt a tűz, a mely kijött az áldozó kenyérből' uo. 30.

A mordvin szó kétségkívül szintén ragos alak; és pedig

a -do, -da ablativusi rag van a végén.*) Ilyen ablativusragos, mikor? kérdésre felelő időhatározóra csak a következő példákat találtam még: M. *peľ-ve škadā* 'um die mitternacht' (*ška* 'zeit') PAAS. Chrest. 1040. sz. | E. *žiaro* 'wenn, als (tempor.)' 908. sz. (vö. E. *šiaro*, M. *šiarā* 'so viel' 843. sz.) | E. *žardo*, M. *māžarā* 'wann?; wenn, als (tempor.)' (vö. E. *žaro*, M. *māžarā* 'wie viel?; so viel als') 472. sz. — Szintén ablativusi ragnak kell lenni még a következő szókban: M. *šoks* 'herbst': *šoksānda* 'im herbst' 921. sz. | M. *talā*, E. *tele* 'winter': M. *talānda* (E. *telā*) 'im winter' 1104. sz. | M. *vašānda* (vö. E. *vašā*) 'zuerst, anfangs' 1237. sz.**)

Elativussal alkotott időhatározók azonban egész közönségesek; pl. a) határozószók: E. *āsta Kot Ivaŋičyngak ŋejsiŋk* 'dann werden wir auch den kater sehen' PAAS.: SUS. Aik. XII. 151. | *šeste P'irgim(e) ŋazurt adiš moŋ karšužūŋ at satē* 'dann reichen fürst Pürgime's kräfte nicht gegen mich aus' uo. 137.

b) időt jelentő főnevekkel: E. *omboče čiste sajiže atās omboče čoranzo Andrejūŋ* 'am anderen tage nahm der alte seinen zweiten sohn Andrej' uo. 93. | *čokšst oftus purnas seŋneš i tuš* 'am abend rüstete sich der bär aus und machte sich auf' uo. 129. | *druk peľveste saš V'irava i komaš pivates šihine* 'plötzlich um die mitternacht kam die waldmutter und neigte sich um bier zu trinken' uo. 129. | *godozonzo soravca, omboče ijeste noldasa* 'ich lasse es auf ein jahr hineintreten, im anderen jahre lasse ich es herantreten' uo. 31. | *čidimaks moŋ kulovs da porastom!* 'säe mich in die asche, aber nur zu meiner zeit!' uo. 77. | *vasuldu ŋesa čecastu, malastu ŋesa pečastu, purgini valgijizi, čarayman valuzu* 'von der ferne sehe ich es um jede stunde, von der nähe am freitag, ein donner ist seine stimme, hagel sind seine worte' uo. 66.

c) Különösen gyakori az elativus ragjának ily jelentésű

*) Elő is fordul határozói alkalmazásban; pl. E. *vasiŋ tunda skotinatŋe, kodak lisit, da tapasiž* 'im frühesten frühling wird es von den vieh, sobald es ausgeht, zertreten' PAAS. SUS. Aik. IX. 22. — De már tovább ragozva: *tundoŋ* (gen.) *tšine jaksterŋe, tele tšine ožiŋe* 'im frühling rot, im winter weisslich gelb' PAAS. Mord. Chrest. 2.

***) Hogy ezekben az abl.-rag előtt levő *n* milyen eredetű, az teljesen homályos. Lehet, hogy képző, lehet, hogy locativusi rag (vö. az E. alakokat). Talán a *tunda*, *tundo* egész végzete azonos ezekével; meglehet azonban az is, hogy ennek -*n*-je eredetibb -*m*-ből való, mely csak a következő foghanghoz hasonult, s ez esetben a mord. szóközépi *m* a magyar -*v*-nek szabályszerű megfeleléje lenne.

használata az olyan igenévi szerkezetekben, melyekben az időhatározó időtartamot fejez ki; pl. E. *nadu vaga tejk, piñit, moñ pulut sañyk, ar dumsta pek mešes moñ deñ* 'da, nehmт mein schwanz, hunde, er hat mich beim laufen sehr gehindert!' uo. 146. | *moñiñ čačomsto, moñiñ kasomsto ravužo čir-ñeñeñ tetkam ež jakše, vaj kudřav pekše tetkam ež kerče* 'als ich geboren ward, als ich aufwuchs, mein väterchen ging nicht in den dunklen wald, o, mein väterchen fällt nicht eine dicht-belaubte linde' IX. 48. | *jar^Rcamstinja soñ jar^Rčä, soñ šovnä* 'während er isst und isst, schimpft er' XII. 150. | *ux budi godavat, lelakaj, ton pokš pakšava jutamsto, ton štep kunč-kava molemdē* 'weh, wenn du etwa, brüderchen, über das grosse feld hinwandeln wirst, mitten durch die steppe gehen wirst...' IX. 220. | *veškat ežkakšne nal^Lkšimste moñese vijkist vijkist tandafñit* 'die kleinen kinder drohen einander mit mir, wenn sie spielen' XII. 128. | *moñ tiramstom, vanomstom, moñ tiramstom, kastomstom kevs vatškudīt, tiriñ tel akaj kedī-ñet, varmas noldīt, kormiñetškem vijiñet* 'mich ernährend, wartend, mich ernährend, erziehend hast du, väterchen, ernähren, deine hand an einen stein geschlagen, hast du, mein verpfleger, deine kraft mit dem winde vergehen lassen' Chrest. 26.

BUDENZ (Mordv. nyt. 35.) nem elativusi ragot lát e példákban, hanem azt hiszi, hogy ezek eredetileg inessivusi alakok voltak, az *-s-* után álló *-t-* pedig eredetibb *-n-*ből való, mint a cseremiszi inessivusi ragban. A cser. nyelvben csakugyan van ilyen hangváltozás, a mordvinban azonban nincs, mint a következő példából látható: cser. *kUfa šiste* 'szij' PAAS. *s-*laute 112. *kCar. šüsta-βuj* 'börkantár' POROKA: SUS. Aik. XIII. 36. *nyK. šə-štə* 'öv' RAMSTEDT: SUS. Toim. XVII. 132. ~ mordv. M. *šna*, E. *kšna, šna* 'riemen' PAAS. Chrest. 1043. sz. (vö. f. *higna*, litv. *szikszna, sikszna*).

Külömben pedig az a dolog, hogy az ablativusi rag is előfordul ily alkalmazásban, teljesen megdönti BUDENZ nézetét, mert ott szóba sem jöhet e hangváltozás föltevése.

És ezek a határozók nem is állanak egyedül a finnugorságban. Teljesen hasonló példák vannak más rokon nyelvekben is. Leggyakoribb az osztjákban. Pl. a) időt jelentő főnevekkel: E. *oldən γου nōbat ēuəlt si oγ χάtna oldi niñen tvlalki šarəs tvl ēuəlt nōrəllən, nōrəllən, an' iorətlən* 'hosszú ideig éltedben az ezüstházban levő asszonyodat, a tele ezer télen át nyomozod, nyomozod, nem éred el' PÁPAY: NyK. XXXVI. 362. | *lābat ēuəlt iarman lāil* 'egy hétig megköve áll' 383. | *lābat χvttl ēuəlt, lābat āt ēuəlt kūdərmesñen* 'hét nap, hét éjjel birkóztak' 388. | *lābat χvttl ēuəlt ar lōn' iorətl* 'hét nap alatt sok lúd érkezik' 389. | *noγ-pōrləmdəm uəñen ñvlləl ēuəlt soppī-*

èuatsalli i-kèmma, sèm-sart èuəlt èuatsalli 'a fölröppent réczéket az orruk irányában egyformán kettévágta, egy szempillantás(?) alatt kettévágta' XXXVIII. 148.

b) igenévi szerkezetekben: *É. si náurəm sidi èn məltal èuəlt nóřəmdidi louətti iis* 'miközben ezt a gyereket így növeli, az lótó-futóvá lett' XXXVI. 354. | *sidi oldal èuəlt ittəm imi iəŋ'k tuda and ətl* 'a mint így van, az asszony már vizet hozni nem megy' 355. | *sidi çòŋ'tal èuəlt mətta pidəs* 'kúszása közben fáradni kezdett' 356. | *sořəmpuŋəl sidi nóřəmdal èuəlt çatna tořo-ədəs* 'a czérnagombolyagját a mint így követi, visszament a házba' uo. | *təm sōřəmpuŋ çou moŋ iuŋuməm èuəlt ioro an' kərlis* 'ez a czérnagombolyag hosszú földről jövésem közben vissza nem fordult' uo. | *mil sòmətmal èuəlt toməl and əslləli* 'miközben a sapkát fölteszi, azt [t. i. a leányt] nem ereszti el' 358. | *sidi mandən èuəlt šərəšna iorətsəŋən* 'a mint így mennek, a tengerre jutnak' 359—60. || D. *tidet, kīmdet pidertət-ivət* 'während er die ärmel und die schösse zusammenraffte' PATK.-FUCHS: KSz. XI. 132. | *man jəçtam-ivət* 'während ich herumgehe' uo. | *paç lenkeju çataja juvmem-iva, kat löyena tam jüçtəjem* 'als ich mich dem armen halbtoten knäblein näherte, kamen die zwei hunden auf mich zu' uo.

Cseremisiz: nyK. *patškitsən* 'végre' (*patš* 'vég') RAMSTEDT: SUS. Toim. XVII. 98. || kE. *erla kečegeč eštena* 'holnap egész nap dolgozunk' REGULY: NyK. III. 108. | *meñar kečegeč ešted* 'hány nap alatt csinálod meg' uo. | *nil šagadkeč tol* 'négy óra múlva jöjj' uo. || kUr. *jüžə mari kuřə, tšə onđžə tšə šürčə, tšəŋ d'üdəm kaiə d'üstələš korəməš* 'egynemely cseremisiz hűvét előtt szerdán éjjel fűrödni megy a folyóba' WICHM. NyK. XXXVIII. 209. | kCar. *lum tolmədeč onžəč škat pure'n bořən* 'a hó megjövése előtt ő maga aludni ment' POROKA: SUS. Aik. XIII. 8. | kCar. *tudən ukežə šəŋgač oš šü'len kö'řəžəm kočkən ulət* 'távozta után megették a fehér kancza belsejét' uo. 6.

Finn. a) partitivussal: *tätä nykyä* 'most, jelenleg, mai napság'; *yötä päivää* 'éjjel-nappal' SZINNYEI, Finn.-m. Szótár. — AGRICOLÁNÁL: *paluella . . . Jumalata öte ia peiue* 'istent szolgálja éjjel és nappal' Ap. T. 26:7. | *minun filmeni wootauat kynelite peiue ia öte* 'szemeim könnyeket ontanak nappal és éjjel' We. 50a. (OJANSUU: Suomi IV. j. VII. 132.) — Nyelvjárá-sokban: *ny o(n) hyvin kuu'mia ollut tätä päätä* 'most nagy melegnek vannak ez idő szerint' | *minä kävin siällä sittes suvist aika a* 'én ott jártam aztán nyári időben' | *pyysi veist ä-sköj ja siappas viimestä lukua ja vei pois* 'kést kért az imént és fölkapta végre és elvitte' | *lähti sentääm pois viimestä lukua* 'mégis elment végre' | *tänäpä se: kortiot tulee*

vii mestäki(n) 'ma hazajön végre is' KANNISTO: Suomi III. j. XX. 86.

β) elativussal: *se lähti vaa:m pois sitted Va:pum-päivästä* 'az aztán csak elment Valborg-napján' | *isäntä ja emäntä tuli jo puoliyöstä saunaa(n)* 'a gazda és a gazda felesége már éjfélkor a fürdőházba jött' uo. 109. || *ei voi tulla illasta maatapanua* 'nem lehet este lefeküdni' | *aamusta se tuuli* 'reggel fújt a szél' CANNELIN, Tutkimus Kemin kielenmurteesta 85. || észt nyelv: *õigest ajast* 'zu rechter zeit' | *lõunast, homminõust* 'am mittag, am morgen' | *wel mõnest ajast* 'noch auf einiger zeit' | *kuñhi mai kü wimsemast päewast* 'bis zum letzten Mai' | *elust ajast* 'auf lebenszeit' | *sest korrast* 'für dieses mal' | *õzest, sõmast jäma* 'zur nacht, zum essen da bleiben' | *jätsin sest päewast kõli seizma* 'ich setzte für diesen tag die schuhe aus' WIED., Gram. d. estn. Spr. 330.

Ismeretes dolog, hogy eredetileg az időhatározó a helyhatározó átviteles használata volt. És pedig a locativus irányú helyhatározókból fejlődtek a mikor? kérdésre felelő időhatározók, az ablativusokból a miért?, a lativusból pedig a meddig? kérdésre felelők.

A fõntebbi példákban azonban a mikor? kérdésre felelő időhatározókat ablativusi alakok fejezik ki.

A lapp nyelvnek is vannak olyan nyelvjárásai (a norvég, enarei és az orosz lapp), a melyben az elativus ragja van mikor? kérdésre felelő időhatározókban, de ott világos a dolog, mivel az inessivus ragja helyett is ez áll. Ez azonban más finnugor nyelvekból is ismeretes egyszerű irányváltozás. Itt t. i. összekeveredett a hol? és honnan? kérdésre felelő két irány, melynek következtében az egyszámú névszók mindkét esetben elativusi ragot vesznek föl, a többesszámúak pedig locativusi (-n) ragot.*)

*) Névtutókon és határozószókon az ablativus ragja is fölvette a locativusi jelentést, a mi nyilvánvalóvá teszi, hogy a lappban sem lehet szó olyan hangváltozásról, mint a cseremiszenben. Pl. N. *ucca rakaš čokkai gávkē a'ldē* 'ein kleines hündchen sass auf einem steine' QVIGSTAD: SUS. Aik. III. 19. | *dē vüti son lúodaid g'æino a'ld gog olmuš læi jottam h'æpuš a'ld su oudald* 'da sah er auf dem wege spuren von einem, der ihm vorausgeritten war' SANDBERG: SUS. Aik. III. 14. | *eäpa eü vieljat asstan pukt'et, ko poares väre le suovva-muora nalt* 'nem érnek rá a bátyáid kihozni, mivel öreg ember van a füstfán' HALÁSZ, Ume- és Tornio-lappm. nyelvm. 172. | *gost bat monno boárrasemus bartnē čiekkā læ?* *boáššo-bælje vuõ'ldē* 'wo ist wohl der schatz unseres ältesten sohnes? unter dem boáššosparren' QVIGST. 22. | *ja almai orroi dai vuõ'vd-olbmui lut viék gask* 'der mann blieb bei den waldbewohnern ziemlich lange'

Ez az eset azonban nem áll fönn a mordvinban vagy a többi fgr. nyelvben; úgy látszik, mintha itt az irányváltozás csupán az időhatározókban történt volna meg, nem pedig már a helyhatározókban. Ez azonban alig lehetséges.

Ha mármost alaposabb vizsgálat alá vesszük ez időhatározók jelentését, azt látjuk, hogy nem egyszerűen csak azt fejezik ki ezek, hogy mikor történik valami, hanem egyúttal időtartamot is jelölnek. Azt jelentik tehát, mennyi idő alatt, mely időn át, keresztül, végig történik meg valami.

Az időtartamot jelentő időhatározók pedig oly helyhatározók átviteli, melyek azt fejezik ki, hogy mely helyen át, keresztül, végig megy végbe valamely cselekvés. Az ilyen helyhatározók az u. n. prolativusok.

A finnugorság egy részében a prolativusnak külön ragja van, így a finn, mordvin, zürjén és votják nyelvben, több rokon nyelvben azonban ablativusban álló határozóknak is van prolativusi jelentése.*) Kétségtelen mármost, hogy az időtartamot jelentő időhatározók az ilyen helyhatározókból fejlődtek.

Ezt bizonyítják a következő példák, a melyekben a tkpi prolativusrag használatos hasonló jelentésben: md. E. *kona škava kšniš pali, še škanie tšaft* 'a mely időben a vas izzik (tkp. ég), akkor verik' PAAS. Mord. Chrest. 2. || votj. *minsa, minsaberataz punižjiraz-ginā šettizi* 'menvén, menvén, végül csak egy kutyafejet találtak' MUNKÁCSI, VNpkHagy. 81. | *veki no vekai birkenčimā miškon kuspeti kiš bastiz?* 'finom, finom takarómat mosás közben ki vette el?' MUNKÁCSI, Votj. Nyelvm. 38. | *soki so adamilän kišnoez niriš-šeän-ik olo-kin jurtiš-josiniž kartezlän veramezja uj-kotirti čisto permütäm* 'akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos (tkp. valaki) segítőkkel mindent elvégzett férjének mondása szerint, egy éjen át' VNpkHagy. 70. || zürj. *siponda kollisjasis Joannēs čoktisni sije enovtlini i kivzini siliš nora-semsē börti, kor bōr gortas voas* 'azért János kísérői ajánlották neki, hogy hagyja el, s hallgassa ki az ő panaszát későbbben, mikor haza jön' POPOV: UF. 25. | *no si-kosti čukarmisniš popjas* 'a közben összegyűltek a papok' uo. 21.

BEKE ÖDÖN.

SANDB. 15. || K. *viertazi liev, tobelt jielle liev* 'forgácsok vannak, ott lakosok lesznek' GENETZ, Orosz-lapp nyelvm. 68. || *sōn' ieann i vylj čuncun olkem-bie;lt* 'az ő anyja és atyjafiai állanak vala kívül' uo. Máté XII. 46.

*) Az ablativusi ragok prolativusi értelemben való használatát egy külön értekezésben tárgyalom, a melyben azt is kimutatom, hogy a zürj.-votj. prolativus ragja eredetileg szintén azonos volt a fgr. **-t* ~ **-ð* ablativusi raggal.